

NARÓD-BOGONOŚĆA (*NAROD-BOGONOSAC*) (Serbia)

Ukształtowany w średniowieczu w serbskiej rzeczywistości kulturowej i politycznej topos o greckiej genezie etymologicznej (*theophoros*), powiązany z kategoriami wiary oraz etnohistorii i rozwinięty w idei (z czasem też micie) wybraństwa. Ma specyficzny – religijno-polityczny i narodowy – charakter mesjanizmu i misjonizmu, do dziś określający podstawowy kształt serbskiego mitu etnonacjonalistycznego. Powodów takiej żywotności i nośności jego przesłania należy szukać w wysoce oryginalnym (także w odniesieniu do innych obszarów *Slavia Orthodoxa*) modelu kultury długiego serbskiego średniowiecza od czasów świętej dynastii Nemanjiciów (i kolejnych świętordnych dynastii), kreującym sakralną wizję dziejów narodu postrzeganego w wymiarze transcendentnym i eschatologicznym. Sens jego egzystencji w takich wymiarach nie doczekał się co prawda soteriologicznych uzasadnień na miarę analogicznych późniejszych rosyjskich (jak wiadomo w tym przypadku mit „narodu wybranego” podbudowany był tutaj także ideą Moskwy jako „Trzeciego Rzymu”, mocno akcentującą apokaliptykę i millenaryzm, z czasem prowadzącą nawet do hierokracji, idolatrii i apoteozy narodu), jednak dzięki trwałości tradycji cerkiewnej uświęcającej dzieje państwa i narodu – podobnie też funkcjonującej ludowo-patriarchalnej – pochodzące ze średniowiecza idee i symbole przetrwają w świadomości zbiorowej do dziś (→ religia).

Dzięki wczesnym hagiologicznym tekstom literackim – żywotopisarstwu i hymnografii – obrazem inkarnacji Słowa w narodzie i samej idei wybraństwa stanie się postać pierwszego biskupa autokefalicznej Cerkwi św. Sawy, odzwierciedlająca fakt szczególnej boskiej ingerencji w serbską rzeczywistość. Pojawienie się w niej tego świętego, autora „duchowego kanonu”, wraz z ojcem – Stefanem Nemanją (św. Symeonem, któremu on sam nadawał rangę głowy „narodu doskonałego” zamieszkującego „ziemię obiecaną Mojżeszowi”), oznaczać będzie wydarzenie zwrotne w dziejach narodu, widziane przez twórców tekstów kultowych jako „podobne pojawieniu się Chrystusa na świecie” (mnich Domentijan, *Život svetog Save*, ok. 1250). Tego rodzaju utwory przygotowywały grunt pod mistykę „narodu wybranego”, i to nie tylko na płaszczyźnie teologiczno-biblijnej (w oczach Domentijana Sawa to „bogonośca” pod wieloma względami przewyższający starotestamentowego przywódcę narodu wybranego – „bogovidca” Mojżesza, i to on miały stać się godzien ziemi obiecanej, otrzymując na Świętej Górze Athos nowe tablice Przymierza), ale i prawnopolskiej (już w *Hilandarskiej povelji* – 1199 Nemanja sformułował religijno-polityczne idee legitymizmu i wybrańców bożych, do których zaliczył siebie samego). Przez usakralizowane czyny świętych władców – „wybrańców bożych” i geniuszy religijnych – naród serbski odnajdywać będzie odtąd w oczach jego (mito)twórców swe powołanie właśnie jako *narod-bogonosac* – „theofor”, a więc „noszący Boga w sobie”, a dzięki zwycięskiej klęsce na Kosowym Polu (1389) – jako naród-ofiara. Akt przymierza, jaki książę Lazar zawarł wówczas z Bogiem w imieniu narodu, pozwoli na trwałe już włączyć dzieje społeczności serbskiej w Boży plan zbawienia, którego najistotniejszą częścią składową stanie się odtąd martyrologia kolejnych pokoleń. Bohaterowie narodowi, którzy jak zmitologizowany książę walczyć będą „za krzyż święty i za wolność złotą” (*za krst časni i slobodu zlatnu*), połączą cechy silnych w oręż wiary świętych królów serbskich i mitycznych herosów ludowych, a dla obydwu fundamentem aksjologicznym i etycznym całej działalności będzie w największym stopniu wiara prawosławna (→ idea kosowska). Nienaruszalność ich autorytetu gwarantowały niezwykle ścisłe więzy życia politycznego z duchowym i dziejów państwa z historią Cerkwi, zgodne z najdłużej ze wszystkich narodów Słowiańszczyzny prawosławnej pielęgnowaną właśnie przez Serbów – zasadą symfonii (diarchii, a w czasach niewoli tureckiej – etnarchii).

Do kluczowych pojęć w konstruowaniu idei/mitu wybraństwa w serbskiej tradycji kulturowej należy rozumiane na sposób biblijny przymierze (*zavet*). Pamięć zbiorowa i przekaz literacki będą je przypisywać do dwóch symbolicznych i przenikających się w dziejach kultury wydarzeń i postaci: św. Sawy (przymierze świętosawskie – o cechach przymierza starotestamentowego) i św. księcia męczennika Lazara (przymierze kosowskie – otwierające po 1389 roku martyrologiczny rozdział w historii narodu, jednak wpisujące ofiarę bitewną już w wymiar nowotestamentowy). Te dwa zespolone przymierza zyskały z czasem rangę naczelnej wykładni losu

historycznego w micie kosowskim, zakorzeniającej się w kolektywnej świadomości najpierw dzięki zbudowanemu przez św. Sawę poczuciu wyjątkowości dziejów państwa i narodu serbskiego, by później ugruntować przekonanie o świętości tradycji (w szczególności związanej z prawosławiem i wyborem królestwa niebieskiego właśnie na Kosowie). „Powołanie” do tego wyboru stało się przywilejem Serbów zawartym w tym fundamentalnym nowym micie, zakładającym m.in. wielokrotne przeżywanie „czasu próby” przez gnębionego obcym jarzmem (głównie „niewiernych”) sprawiedliwego wybrańca Bożego, mającego nadzieję na ziemską nagrodę w postaci życia w miejscu przez Boga wyznaczonym. Przejmując jednocześnie wiele elementów z cerkiewnego obrazu przeszłości, kult „niski” tego symbolicznego wydarzenia (i jego bohaterów), którego źródłem przekazu była literatura ludowa, w największym stopniu budować będzie w tym kontekście wizję serbskiej historii świętej (→ historia).

Będący podstawowym punktem odniesienia także we współczesnej kulturze serbskiej, mit ten rozwinie się zwłaszcza w wersji skodyfikowanej w XIX wieku przez Petara II Petrovicia Njegoša w poemacie *Gorski vijenac* (w znacznej mierze odsuwającej na plan dalszy element martyrologii, a eksponującej świętość aktu kosowskiego odwetu/zemsty – „ko se ne osveti taj se i ne posveti”). U podstaw jego „oficjalnego” wymiaru stało niezmiennie nauczanie Cerkwi jako „proroka nadziei” akcentującego moc pośmiertnej sławy bohaterkiej. W nurcie ludowym po klęsce kosowskiej rozwinie się zaś szeroko w ramach repoganizacji świadomości „wiara [sakralizowanego] Obilicia”, stanowiąca podłoże XIX-wiecznej „starotestamentowej”, lecz zarazem zdechrystianizowanej interpretacji roli serbskiego „bogonoścy”. Głównym elementem mesjanistycznym jest w niej, będące składnikiem narodowej ideologii, kolektywistyczne „powołanie do czynu”, nieoczekujące ingerencji Opatrzności, lecz przyjmujące wezwanie do świętej zemsty. Wyższy sens towarzyszącego jej cierpienia zamyka się natomiast nie tyle w wierze w zmartwychwstanie w czasach ostatecznych, ile jeszcze w warunkach ziemskiej misji – ale też dzięki Bożemu wspomżeniu, po ukaraniu sprawców narodowego nieszczęścia. W imię utrzymania tożsamości narodowej i „wiary przodków” kosowscy dziedzice winni wypełnić wielopokoleniowe posłannictwo, odzyskując ziemię splamioną krwią bohaterką (odzyskanie Kosowa jako „raju utraconego”). Takie przesłanie dominowało w folklorze epickim (od tzw. cyklu kosowskiego) i romantycznej historiografii oraz powieści historycznej, w obiegu wysokim – cerkiewnym zaś było podtrzymywane w kulcie św. księcia Lazara.

Integrując oba te obiegi (z akcentem na patriarchalno-plemiennym), Njegoš sięgnął do bliższej „prawosławiu sfolkloryzowanemu” wizji mityczno-mistycznej (pogańsko-chrześcijańskiej), wyrażając ideę *teofora* na nowo językiem symbolicznym i ostatecznie stawiając w centrum sprzężonej z nią etnomitologii zasadę usprawiedliwionego rewanzu historycznego. Konieczność zastosowania przemocy i odrzucenia wybaczenia – dla osiągnięcia wyższych celów określonych w kolejnych przymierzach z narodem przez Boga – uzasadniał w jednej

ze swych dewiz („Zlo činiti ko se od zla brani, tu zločinstva nije nikakvoga!”). Ofiara oraz cierpienie karzące naród za jego grzechy (za podstawowe ludowa pieśń uznawała „zdradę” Vuka Brankovicia wobec zbiorowości oraz „niezgodę” wśród elity obrońców państwa) istnieją przy tym w wymiarze soteriologicznym, nadającym również całej cierpiącej serbskiej społeczności cechę „wybraństwa” – jako misji i posłannictwa. W tym kontekście dzieło zemsty otwierało perspektywę konieczności dziejowej mającej kształt „misterium winy, grzechu i odkupienia” oraz manichejskiej walki wyzwalającej cały naród-bogoność.

W Serbii lat 30. XX wieku wykorzystano ten kształtujący ideę narodu (→ naród), gotowy już schemat w ramach heterogenicznej ideologii świętosawia (→ *svetosavlje*), nadającej wspólnocie etnicznej ponownie rangę *bogoności* (Dimitrije Najdanović i inni autorzy, także faszyzujący Dimitrije Ljotić), po czym od drugiej wojny światowej rozwijającej się w środowiskach emigracyjnych, by powrócić ze swymi argumentami na scenę religijną i polityczną po rozpadzie Jugosławii. Wyrastająca z tego kręgu refleksja najwyraźniej zogniskuje się w myśli bpa Nikolaja Velimirovicia (w kazaniach czy też takich utworach, jak na przykład *Srpski narod kao Teodul* czy *Srpski zavet*), formułującego mesjanistyczno-misjonistyczną koncepcję wybranego narodu-sługi – *Teodula* – stającą się jedną z idei najbardziej kontrowersyjnych, a przy tym najczęściej później wykorzystywanych w celach ideologicznych. Służba Bogu (teodulia – łącząca więc wybranego przez Boga narodu z oczyszczającym cierpieniem) odgrywa w niej rolę jednego z głównych składników zawartego jeszcze przez św. Sawę na płaszczyźnie sakralno-mistycznej i utwierdzonego przez księcia Lazara historycznego przymierza, w którym – za Domentijanem – widzi Velimirović pierwszego gwaranta uczynienia z Serbów narodu doskonałego i „nowego Izraela” (odbierającego to prawo Żydom). W interpretacji przymierza kosowskiego wyeksponuje zaś i zinterpretuje eschatologicznie motywy ofiary Abrahama i Ostatniej Wieczerzy (przed bitwą), by uzasadnić możliwość zmartwychwstania narodu „po Gólgocie”. Jego późniejsze liczne kazania jeszcze mocniej nawiązywać będą do „kosowskiej epopei” pełnej ponoszonych ofiar, akcentując wielkość ludu – „tłumacza Kosowa” – „świętego pola i życiodajnego grobu”. W innych tekstach nawiąże znów do konceptu „etapów grzeszności” narodu, widząc w nich dziedziczne wielopokoleniowe naznaczenie potrzebą ekspiacji i zniwelowania win za jego upokorzony stan – odwracalny w procesie „kryształizacji narodowego charakteru” przez praktykowanie „narodowego chrześcijaństwa” (utożsamiającego służbę Bogu z imperatywem walki o wolność, a państwo z Cerkwią). W połączeniu z ekskluzywizmem dającym Serbom wyłączne prawo do „posiadania prawdy” (i przepustki do Nieba) i uzasadnianymi przez interpretacje biblistyczne rozwijającymi się poglądami antysemitycznymi czyni to ze świętego biskupa postać w wielu aspektach oddaną etnocentrycznej rewizji tekstów objawionych, z których ekscerpował głównie korzystne dla swego narodu „wybraństwo miłości”.

W świetle innych urywków dzieł teologa, będących surową krytyką całej kultury i duchowości zachodnioeuropejskiej, jego myśl zyska zupełnie inną wymowę i fragmentarycznie oraz powierzchownie zostanie przyswojona przez popularnego odbiorcę w latach 90., wykazującego zapotrzebowanie na ideę Wielkiej Niebiańskiej Serbii. Z nie do końca czytelnej koncepcji teodulii powstanie w efekcie konglomerat też służących wykazaniu konieczności wykreowania wielkopaństwowej meta-idei i świadomości oraz „tarczy obronnej” przeciw antychrześcijańskiemu „Białemu Demonowi” – Europie. Klucz martyrologiczny zwykle będzie tu pierwszoplanowy, ale też od tej dekady pojawi się również motyw wybraństwa Serbów jako „najstarszego narodu na świecie”. Wszystkie te nadinterpretacje i kreacje nowych mitów znajdują oparcie w tradycyjnie mocnej symbiozie Cerkwi i państwa, wyrastającej z religijno-politycznej koncepcji serbskiego prawosławia. Z przemieszania elementów sakralnej wizji dziejów i w znacznej mierze zestereotypizowanej projekcji losów narodowych autorstwa twórców epiki ludowej wyłania się dziś dość chaotyczny przekaz o dziejach narodu – choć wciąż uświęcony Tradycją, to jednak dostosowywany do stanu aktualnych potrzeb ideologicznych i poddawany najróżniejszym manipulacjom.

Gil D., *Mit „izabranog naroda” u staroj srpskoj književnosti*, w: *Srpska književnost i Sveto Pismo. Referati – 26 Međunarodni naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Beograd 1997, s. 97–102; Hadži Đ., J. Janić, *Politika kao teodulija (politička misao vladike Nikolaja)*, Beograd 2009.

Dorota Gil